

Osporavanja jedne koncilske reforme

Franjo Zenko

Dvojbe oko ove teme

Možda nije uputno otvarati ovu temu danas¹ kada su i onako odnosi Hrvatske i Vatikana »napeti« zbog potraživanja talijanskih benediktinaca u vezi s nekadašnjim njihovim samostanskim kompleksom Dajla u Istri. Sadašnji papa Benedikt XVI. suspendirao je mjesnog porečko-pulskog biskupa Ivana Milovana od nadležnosti u sporu koji se vodi oko benediktinskog samostanskog kompleksa jer se prvotno stavio na »istarsku« stranu svoje biskupije i za to je dobio priznanje Istre i cijele Hrvatske. Vatikan kao i sam papa Benedikt XVI. podržavaju benediktinsko potraživanje koje osporavaju hrvatske institucije, pa i sama hrvatska država.

Reakcije s hrvatske strane na ta potraživanja talijanskih benediktinaca ne prestaju. Tako između ostaloga »Otvoreno pismo hrvatskoj javnosti« na Malu Gospu ove godine, koje su navodno potpisali – kažem »navodno« jer na razaslanom pismu koje sam i ja dobio nema potpisnika – osim laika i mnogi svećenici, redovnici i redovnice, oštrim riječima apostrofira »zabrane« što dolaze iz Vatikana da se kler i biskupi »javno« ne izjašnjavaju o slučaju Dajla pod prijetnjom »sankcija i progona«.

Apostrofirane »zabrane« od strane Vatikana, osim što su »protuustavne, nezakonite i protivne slobodi savjesti«, kvalificiraju se kao »višestruka sramota« za Katoličku crkvu jer se njima neprihvatljivo krše osnovna »kršćanska i katolička načela« i poštovanje dostojanstva i slobode ljudske osobe i savjesti. Podsjeća se na to da je papa Benedikt XVI. prigodom svoga posjeta Hrvatskoj upozorio na »temeljnu važnost« savjesti, ali da se u »ovom slučaju« ne vodi računa o njegovim riječima nego ga se »krivo informira i bezočno manipulira«. Pritom se ne šteti ni najviše crkvene velikodostojnike koji, poput kardinala Josipa Bozanića (čije se ime ne spominje, ali se navode njegove riječi), svode raspravu na »vrijeđanje«, »klevetu« i na »tobožnju« mržnju prema Svetom Ocu. Toliko o tom »otvorenom« pismu.

¹ Rad je uredništvu poslan u listopadu 2011.

Informativniji je stav zagrebačkog teologa i bibličara prof. dr. Adalberta Rebića, iznesen u intervjuu u *Jutarnjem listu* o sporu između Porečko-pulske biskupije i benediktinaca iz Praglie koji su zainteresirani za povrat benediktinskog kompleksa Dajla u Istri.² Mišljenja je da će se na »pravnoj razini« problemi s benediktinskom opatijom u Pragli oko povratka samostana i crkvenog zemljišta u Dajli lakše riješiti s hrvatskom državom nego s mjesnom crkvom nakon što je hrvatsko Ministarstvo pravosuđa objavilo da se imovina istarskog benediktinskog samostana vraća Republici Hrvatskoj.

Ovdje ne ulazim u ostale probleme vezane uz naznačeni spor, a koji se spominju u intervjuu s Rebićem, kao što je »kritika« kardinala Bozanića, »lobiji« u Vatikanu, porečko-pulski biskup Milovan te »bogatstvo« benediktinaca. Napominjem samo da se i ovaj poznati teolog i bibličar poziva na Osimske sporazume kojima su se sva sporna imovinska i novčana pitanja s Italijom riješila, uključujući pitanja imovine istarskog benediktinskog samostana, a koja su sada aktualizirana potraživanjima benediktinske opatije u Pragli.

Drugi razlog zašto ne bi bilo uputno otvarati ovu temu jest podignuta optužnica protiv vatikanske kurije i pape Benedikta XVI. pred međunarodnim sudom od strane žrtava pedofilije. Nekadašnje pedofilске žrtve svećenika optužuju crkveni vrh da je zataškavao slučajeve pedofilije radi mogućeg skandala u crkvenim redovima, skrivao ih od onih koji nisu počinili takve zločine i nisu za njih znali, te vjernicima koji su osjetljivi na takve zločine. Dovoljni su navedeni razlozi da se možda suzdržimo od otvaranja najavljene teme o osporavanju jedne koncilske reforme.

Ova tema naime problematizira koncilsku reformu katoličke liturgije koja je danas općenito prihvaćena i koja, po mišljenju kritičara, baca ne baš simpatično svjetlo na papu Pavla VI. kao glavnog protagonista spomenute reforme. Povod za ovu temu je knjiga njemačkog katoličkog intelektualca Martina Mosebacha, koja se i u nas nedavno pojavila u prijevodu s njemačkog pod naslovom *Krivovjerje bezobličja*, a koja radikalno osporava spomenutu reformu i ulogu pape Pavla VI. u tom »nasilnom« činu u Crkvi.³

² Usp. »Intervju u slučaju Dajla. Crkva se ne smije odati pohlepi zbog jednog zemljišta«, s Adalbertom Rebićem razgovarao Goran Andrijačić, *Jutarnji list*, 14. kolovoza 2011., <http://www.jutarnji.hr/adalbert-rebic-o-sporu-između-porecko-pulske-biskupije-i-benediktinaca-iz-praglie--crkva-se-ne-smije-odati-pohlepi-zbog-jednog-zemljišta-/965561> (04.02.2012).

³ Martin MOSEBACH, *Krivovjerje bezobličja*, prev. i napisao Predgovor Mirko Sladek (Häresie der Formlosigkeit, München, 2007), Zagreb, Asinus Modo, 2011.

Značenje liturgije i njezina reforma na Drugom vaticanskom koncilu

Liturgija je izraz izvorno grčkog podrijetla u značenju službe političkoj zajednici, a onda je iz toga izveden religiozni smisao liturgije koji je ostao na snazi do današnjeg dana. Gotovo u istom značenju službe u korist zajednice u grčkom političkom smislu – *leitourgía* označava u izvornom smislu »troškove službe u korist naroda« (izvedeno iz *leiton* u značenju »narodno« i *ergo* u smislu »djelo«) – preuzelo je naime kršćanstvo. Naravno, uz razliku koja je i danas tu i tamo aktualna u političkim i politologijskim raspravama. Naime u staroj Grčkoj za vrhovne službe u političkim zajednicama natjecali su se u prvom redu imućni građani koji su se zanimali za ono što građani žele u svom gradu: javne zgrade i spomenike koje su mogli natjecatelji sami financirati.

Poznato je međutim da su se u Katoličkoj crkvi u pravilu mogli uspinjati do najviših službi i siromašni iz najzabitijih sela ako su naravno imali sreće da im je školovanje omogućio neki moćni zaštitnik ili ako su još kao dječaci ulazili u samostane i ondje se obrazovali da jednom postanu članovi reda, a katkada i visoko pozicionirani u dotičnom samostanu pa i u Crkvi općenito. Za to imamo dosta primjera ne samo u svjetskom nego i u našem hrvatskom katolicizmu.

Dakako da je među najvažnijim razlikama između javnih službi u političkim zajednicama starih Grka od kojih je, kako sam spomenuo, kršćanstvo preuzelo riječ *liturgija* bila sljedeća: u grčkom izvornom smislu bilo je riječi o »političkoj« zajednici grada ili države, dok se u kršćanstvu razumijeva služba u korist religiozne vjerničke zajednice. U proširenom smislu liturgijom se označavaju, barem u zapadnom kršćanstvu, svi javni i od Crkve »službeno« odobreni bogoštovni čini, kako nas poučavaju razni leksikoni teologije.⁴ Značenje liturgije u istočnim crkvama ograničava se uglavnom samo na misu kao euharistijsku beskrvnu žrtvu. Bogoštovni čini kao što su, osim mise, sakramenti i razne blagoslovine, časoslov, liturgijska godina, crkvena glazba, sakralna umjetnost i bogoštovni predmeti, definirani su u koncilskoj konstituciji o liturgiji.⁵ Ovdje će biti govora samo o liturgiji mise, dakle u užem značenju riječi *liturgija*, kako se ona teologijski i pastoralno etablirala u zapadnom kršćanstvu, točnije u katoličanstvu.

Među važne razlike između tradicionalne latinske mise i mise prema, kako se popularno kaže, »novom redu« koji je uveo papa Pavao VI. nakon koncila 1969. godine, pripada u prvom redu jezik mise. Dok se tradicionalna misa, po nekima stara, u bitnom svom obliku, više od tisuću i četristo godina, služila na

⁴ Usp. Anđelko BADURINA (ur.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1979.

⁵ Sacrosanctum concilium – Konstitucija o svetoj liturgiji, u: DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 7. popr. i dop. izd. 2008 (1970), 3-60.

latinskom, reformirana misa se služi na narodnim jezicima kako bi je vjernički puk bolje razumio. Uvođenje narodnog jezika u misno slavlje za neke kritičare, poput poznatog nadbiskupa Marcela Lefebvra, koji se smatra vođom tradiconističkog pokreta u rimskom katolicizmu, bilo je jedan od glavnih kamena spoticanja.

Bitne koncilsko-reformske promjene su uvođenje narodnih jezika u služenju mise, promoviranje kolegijaliteta biskupa s papom u vođenju Crkve te otvaranje puta pomirenja s drugim religijama. Simbol toga pomirenja bio je i ostao susret pape Ivana Pavla II. s poglavarima svjetskih religija u Asizu, koji je nadbiskup Lefebvre nazvao »skandalom«. Taj konzervativni nadbiskup, koji je obnašao važne dužnosti u rimskoj Katoličkoj crkvi dok je bio s njom u dobrim odnosima, odbacuje sve promjene Drugoga vatikanskog koncila kao »liberalne« i zastupa tezu da je budućnost Crkve »prošlost«. Njegovo je mirenje s Vatikanom, na inicijativu pape Ivana Pavla II. propalo, jer je, tvrdi Lefebvre, tada kardinal Joseph Ratzinger koji je vodio proces pomirenja, u povjerenstvo koje je trebalo odlučivati o njemu kao disidentskom nadbiskupu, stavio većinu njemu nesklonih članova.

Uvođenje narodnog jezika u misno slavlje za Hrvate katolike nije bila naročita novost uzme li se u obzir da su naši glagoljaši stoljećima služili misu na staroslavenskom ili starohrvatskom. Ne ulazim ovdje u kontroverze među hrvatskim kulturolozima o glagoljašima, naročito ne u Krležino zagovaranje glagoljaštva. Ono je po njemu ne samo simbol oporbenjaštva unutar rimsko latinskog katolicizma, nego i formativni element hrvatske »narodne« kulture u konfrontaciji s latinizmom koji je dugo vremena prevladavao (i) u hrvatskom duhovnom biću. U pogledu dakle koncilske reforme misne liturgije, uvođenje narodnih jezika umjesto latinskog nije bilo »revolucionarno« za hrvatski katolički puk kao što je to bilo za druge katoličke narode koji su se bili navikli na to da se misa u zapadnom katolicizmu služila samo na latinskom.

Uostalom, sadašnji papa Benedikt XVI. svojom je uredbom od 7. srpnja 2007. dopustio da se i dalje može misa služiti na latinskom, što i on sam čini u mnogim prigodama poštivajući ostale reformske promjene u liturgiji mise. Veći i uočljiviji reformski zahvati u novoj liturgiji mise bili su položaj oltara, okrenutost svećenika prema vjernicima, pričešćivanje na ruke pričesnika kao i da »privilegij« dijeljenja pričesti mogu obavljati sada za to određene žene, a ne samo svećenici.

O važnosti liturgije za katoličanstvo govori donekle i činjenica što se već na samom početku Drugog vatikanskog sabora, kako se već prilično uvriježio hrvatski prijevod latinizirane riječi *koncil*, sastaju nacionalni i regionalni episkopati da bi pripremili rasprave o »shemi« liturgije. Rasprava o liturgiji počela je na trećem općem zasjedanju 22. rujna 1962. kada su saborski oci saslušali dva »službena« izlaganja te u razdoblju od 23. rujna do 15. studenoga podnosili amandmane i zatim glasovali o cijeloj shemi o liturgiji.

Put od rasprava do konačnog koncilskog dokumenta o liturgiji kompliciran je, a uvid u sam proces donošenja toga kao i drugih definitivnih koncilskih dokumenta daje nam iz prve ruke dominikanac Yves Congar u svom dvosveščanom *Dnevniku koncila*.⁶ U njemu se spominju i naši biskupi kao »sadorski oci«, no riječi bezrezervne pohvale odnose se samo na tada još zagrebačkog nadbiskupa Franju Šepera koji je, kako se napominje, izabran kao član doktrinalne komisije, imenovan kardinalom u veljači 1965. i kao takav postao prefekt Kongregacije za nauk vjere, što znači da je naslijedio kardinala Alfreda Ottavianija.

Oni koji su poznavali Šepera dok je još bio rektor zagrebačke bogoslovije isticali su njegovo intenzivno bavljenje liturgijom, što se očitovalo i u tome da je često osobno predvodio vježbe bogoslova u koralnom pjevanju na latinskom. Isto je tako polagao važnost na obrede mise, pri čemu je opet osobno znao trenirati u tome bogoslove kao buduće svećenike. Budući da je kao zagrebački nadbiskup bio jedan od koncilskih otaca i, kako je već spomenuto, član doktrinalne komisije, zalagao se, između ostalih brojnih intervencija o drugim pitanjima, i za đakonat oženjenih muškaraca i u tome se suprotstavljao kardinalu Ottavianiju.

Kritika dvaju kardinala reformskog »novog reda mise«

U vezi s reformom liturgije na Drugom vatikanskom koncilu teolozi sebi u svojim raspravama običavaju postavljati temeljno pitanje: otkud Crkvi pravo da uopće nešto mijenja u svojoj liturgiji kad je ova tradicijom »posvećena« i sve donedavno smatrana »nedodirljivom«? Tradicija naime ima veliku teološku važnost jer Crkva, kako se kaže, njome čuva i prenosi »apostolski poklad vjere«. U tom smislu odgovor na postavljeno pitanje daje sam Drugi vatikanski koncil, distingvirajući »nepromjenjivi« dio koji je »božanski« ustanovljen i »promjenjive« dijelove koji se mogu i »moraju« mijenjati ako se u njih »uvuklo« nešto što manje odgovara »naravi« same liturgije.

Upravo tu započinje kritika kardinala Ottavianija, bivšeg prefekta bivšeg Svetog oficija, i kardinala Antonija Baccija, stručnjaka za latinski jezik i redaktora vatikanskih dokumenata na tom jeziku. Kako je spomenuto, Sveti oficij sa zloglasnim »indeksom« zabranjenih knjiga reformom je postao Kongregacija za nauk vjere, a prvi njezin prefekt bio je naš kardinal Šeper. Njega je na toj dužnosti naslijedio sadašnji papa, tada još samo kardinal Ratzinger.

On mi je rekao prilikom jednog od naših susreta dok sam bio veleposlanik pri Svetoj Stolici, kako je on, Ratzinger, došao zapravo »na gotovo« nakon što je njegov prethodnik kardinal Šeper obavio glavni dio posla u preuređenju prijašnjeg

⁶ Yves CONGAR, *Mon Journal du Concile*, Paris, Cerf, 2002.

Svetog oficija kojem je, kako je spomenuto, predsjedao kardinal Ottaviani. Ovaj je naime u siječnju 1968. podnio ostavku zbog reformskih promjena, a prvenstveno zbog neslaganja s preustrojem Svetog oficija te ukidanja Indeksa zabranjenih knjiga i antimodernističke zakletve koju su svećenici prije ređenja morali polagati.

Kardinal Alfredo Ottaviani (1890-1979) predsjedao je pripreмноj teološkoj komisiji, a za vrijeme koncila doктinarnoj komisiji, što znači da je bio »šef« i našem Šeperu koji je imenovan članom te komisije. Kardinal Antonio Bacci (1885-1971) kao ekspert za latinski pripremao je za Vatikan važne dokumente na latinskom za vrijeme papa Pija XI., Pija XII. i Ivana XXIII. Kardinal Ottaviani, uz supotpis spomenutog kardinala Baccija, uputio je svoju kritiku reformirane tradicionalne latinske mise nakon što je papinom apostolskom konstitucijom *Rimski misal* (*Missale Romanum*) stupila na snagu ta reforma. U popratnom pismu ta se kritika pod naslovom »Kratak kritički pregled Novog reda mise« papi Pavlu VI. predstavlja 25. rujna 1969. Papi koji je te iste godine, kako rekoх, stavio na snagu koncilsku reformu misne liturgije.

U predstavljanju »pisma« papi Pavlu VI. kardinal Ottaviani ističe kako su kritiku »novog reda mise« (*novus ordo missae*) pripremili »probrani« teolozi, liturđičari i pastoralci, a on, Ottaviani, nakon dugog promišljanja i molitve, osjeća dužnost pred Bogom i »Vama, Sveti Oče« izraziti tu kritiku ovom predstavkom.⁷ Općenito govoreći, novi red mise je, po mišljenju Ottavijana, u cjelini i u pojedinostima, »zapanjujuće udaljavanje od katoličke teologije o svetoj misi«, kako je formulirana na XXII. zasjedanju Tridentskog sabora. Taj je sabor, drži Ottaviani, definitivno odredio kanon mise i podigao branu protiv bilo kakvog krivovjerja.

Svođeci razloge reforme na pastoralne koji su navedeni u prilog ovako zamašnog raskida, a koje smatra nedostatnima i neodrživima u konfrontiranju s onim doktrinarnima, može pobuditi sumnju u istine u koje je kršćanski puk uvijek vjerovao te iznevjeriti polog vjere na koji je katolička vjera zauvijek vezana. Nedavne reforme su već pokazale nesnalaženje vjernika i njihovu nemarnost i opadanje vjere, a kod većeg dijela klera izazvale »mučnu krizu savjesti«. O tome govore, stoji u Ottavijanijevu pismu papi Pavlu VI., bezbrojna i svakodnevna svjedočanstva.

U pismu se izražava nada da će iznesene kritičke opaske naći odjeka u papinu srcu kojeg se upozorava na to da su podložnici, to jest vjernici s biskupima i klerom, za čije dobro se reforme i donose, ukoliko se promovirani reformski zakon pokaže štetnim, uvijek imati ne samo pravo nego i dužnost da zatraže od zakonodavca ukidanje takvog zakona. Podsjeća se na bolne razdore, opasnosti za čistoću vjere i jedinstvo Crkve što se sve očituje u raznim govorima pape Pavla VI. i moli papu da ne zaniječe mogućnost da se i dalje utječe plodnoj cjelovitosti *Rimskog misala* pape Pija V. (1566-1572),

⁷ Tekst *Pisma i Kratak kritički pregled »Novog reda mise«* u hrvatskom prijevodu: <http://sites.google.com/site/tradicionalnamisa/breve-esame-critico-1> (04.02.2012).

dominikanca isposnika, bivšeg velikog inkvizitora i neumoljivog predvodnika protureformacije.

U kritičkom pregledu reformirane mise kardinal se Ottaviani poziva na biskupsku sinodu održanu u listopadu 1967. u Rimu sa zadaćom da prosudi eksperimentalno slavljene normativne mise (*missae normative*) koju je zamislilo Vijeće za provedbu konstitucije o liturgiji (*Consilium ad exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia*). U prilog Ottavijanijeve kritike bilo je i glasovanje sinodalnih biskupa: njih 43 snažno se protivilo reformi, 62 su je podržali uz izmjene, a četiri su glasa bila suzdržano. Uz to, primjećuje bivši šef bivšeg Svetog oficija, čini se da ni biskupske konferencije nisu bile u međuvremenu pitane za mišljenje u pogledu novog reda mise (*novus ordo missae*). Progresistički dio međunarodnog tiska pomno je pratio sinodu dok se jedan časopis, namijenjen biskupima, kritički osvrnuo na reformu i objavio da se njome želi načiniti *tabula rasa* od cjelokupne dotadašnje teologije mise i približiti protestantskoj teologiji koja da je »razorila žrtvu mise«.

Konstatira se u kritičkom pregledu kako se u apostolskoj konstituciji spominje da je stari misal papa Pio V. proglasio 19. srpnja 1570., ali se dodaje da taj misal svojim »većim dijelom« seže do Grgura Velikog i do još »drevnije prošlosti« te da je tijekom četiri stoljeća predstavljao normu u služenju mise za svećenike latinskog obreda. Ovom se reformom stari misal definitivno isključuje iz upotrebe jer je, citira se apostolska konstitucija, izučavanje liturgije među kršćanskim narodom postalo »raširenije i intenzivnije«. Upozorava se na dvosmislenost te tvrdnje te se ističe kako je želja naroda bila nekoć izražena zahvaljujući papi Piju X. i da narod nije nikada zahtijevao promjenu liturgije zbog boljega razumijevanja.

Generalno se zaključuje u sljedećem smislu – reforma mise nikada nije stavljena na kolegijalnu prosudbu biskupskih konferencija i odbačena je od biskupske sinode te je stoga lišena razumskog utemeljenja koje bi bilo prihvatljivo za katolički narod. Stoga se ne mogu shvatiti motivi novoga zakonodavca zašto se odbacuje tradiciju koja je u Crkvi nepromijenjena od IV. i V. stoljeća.

Tako izgleda u glavnim crtama, prvenstveno doktrinarno teološka, a ne praktično pastoralna kritika reforme misne liturgije dvojice kardinala. Oni zasigurno poznaju iznutra duh tradicije koja u Katoličkoj crkvi ima ne samo običajnu nego i teološku važnost. Napominjem još jednom da se kritika dvojice kardinala događa prigodom stupanja na snagu reformirane liturgije mise, čije je provođenje djelo pape Pavla VI. u postkoncilskim godinama kada su postupno stupale na snagu i druge reformske promjene. U tom pogledu interesantna je literatura koja prati sam kraj koncila i koja izvještava o sudbini provođenja saborskih konstitucija.⁸

⁸ Vidi, primjerice, zbornik povijesnih i teoloških studija o završetku Drugoga vatikanskog koncila koji su priredili Joseph DORÉ, Alberto MELLONI i dr.: *Volte di fine concilio. Studi di storia e teologia sulla conclusione del Vaticano II*, Bologna, Il Mulino, 2000.

Nisam se ovdje upuštao u detaljniji prikaz kritike koncilskih reformi nadbiskupa Marcela Lefebvrea (1905-1991) koji je, kako je poznato, završio kao raskolnik u rimskom katolicizmu, osnovavši 1970. udruženje Pio X., svoju bogoslovlju te nastavio rediti izvan okvira Katoličke crkve svećenike pa i biskupe kojima je sadašnji papa Benedikt XVI. pismom biskupima od 12. ožujka 2009. ukinuo ekskomunikaciju. Kako međutim izgleda radikalna kritika reforme stare latinske mise od jednog njemačkog laika koji se javno deklarira kao katolik i koji glavnu odgovornost za koncilsku reformu i njezino provođenje pripisuje papi Pavlu VI. (1897-1978), obrađeno je u sljedećem poglavlju.

Od neukog »malog ministranta« do kritičara koncilске reforme katoličke liturgije

Radikalna kritika koncilске reforme katoličke liturgije potječe od njemačkog katoličkog intelektualca Martina Mosebacha (1951), vrsnog znalca katoličkog obreda. To je pokazao svojom ovdje već spomenutom knjigom *Krivovjerje bezobličja*.⁹ Mirko Sladek, kao prevoditelj toga djela s njemačkog izvornika na hrvatski napisao je i kratak esejiški predgovor u kojem između ostaloga uspoređuje autora, odnosno njegovu kritiku rimsko-vatikanske Crkve s kritikom protestantske Crkve danskog filozofa Sørenea Kierkegaarda. Sladek ističe i razliku, a to je da Mosebach ne mora zbog svoje »kršćanske kolizije s javnim mišljenjem« napustiti svoju Njemačku.¹⁰

Po završetku studija prava Mosebach piše romane, pjesme, libretta i scenarije i za to dobiva prestižne nagrade (»Heinrich von Kleist«, »Georg Buchner«). A kada se kao ne-teolog laća katoličke liturgije i njezine koncilске reforme s izletima u teologijsku, kulturološkijsku i estetsku povijest katoličkog obreda, sve to postaje intrigantnom temom njegove knjige. Ne samo za profane kulturnjake nego, kako saznajem, i za posvećene osobe. Kako i ne bi kada se nesvakidašnjim stilom kritizira Giovanni Battista Montini, papa Pavao VI. koji slovi kao jedan od vrlo učenih najviših crkvenih dostojanstvenika.

Autor Mosebach nije ni konvertit niti prozelit, u njegovu životu nema »prosvjećenja«. Potječe iz mješovitoga braka: majka mu je katolkinja s jasnim »odstojanjem« prema religiji, a otac protestant koji je branio svoje pravo na vlastito privatno »svećeništvo«, ortodoksno slijedeći Luthera. Premda je bio »mali ministrant« od obreda nije mnogo razumio dok nije s osamnaest godina, u »šesdestosmaškoj opojnosti« čuo za poznatu uzrečicu francuskog esejiste Charlesa Maurassa: »Ja sam ateist, ali naravno katolički.« Citirajući često tu njemu simpatičnu izreku nije shvaćao što je to ateizam. Shvaćanje su mu, tu-

⁹ Vidi bilj. 3.

¹⁰ Mirko SLADEK, Predgovor, u: Martin Mosebach, *nav. dj.*, 12.

mači sam sebe, sprječavali povjerenje u »dobrotu i poredak« svijeta. A nije ni shvaćao što je to katolička vjera, jer mu to nitko nije uistinu objasnio, opravdava se. Samo je slutio da je katoličanstvo najkompliciranija vjera na svijetu, jer biti katolikom znači, tada za njega, milošću podareni »instinkt« ili se mora puno toga »znati«, a njemu je, nedostajalo i jedno i drugo.¹¹

Rođen nakon Drugog svjetskog rata, govori na jednom mjestu, kao dijete doživljava intelektualce sa »snježnobijelom kosom« koje je obilježio omladinski pokret prije Prvog svjetskog rata. Iz tog velikog »kuhinjskog lonca stoljeća«, kojemu su kumovali razni »politički pokreti«, izrodili su se komunizam i nacionalsocijalizam kao »smrtni neprijatelji«, ali su imali svoje korijene ne samo nudizam, feminizam, vegetarijanstvo, pseudoindijska meditacija, *gay liberation* i *Bauhaus* nego i »liturgijska reforma«. Najočitiye mu se to pokazuje u umjetnosti, toj najbližoj »rođakinji« religije, u kojoj su avangardizmi iz 1905. još uvijek na snazi, a Crkva je smatrala da se i ona mora otvoriti »staračkom avangardizmu«.¹²

Ne krije da mu je gregorijanski koral kao nekadašnja crkvena glazba, kojoj posvećuje nadahnute odlomke u svojoj knjizi, svratila pozornost na stari katolički obred koji se je temeljio na jeziku Staroga i Novoga zavjeta, Pavlovih poslanica i psalama. I koral je bio strogo upućen na jezik, što ga bitno razlikuje od današnjih pjesama koje se pjevaju po crkvama s često sumnjivim tekstovima koji s pravom religioznošću imaju malo veze. Naprotiv, tekstovi korala kao i starog katoličkog obreda bili su nezamjenjivi i nisu se smjeli prekrajati. U gregorijanskom koralu ništa nije ornament te se ne može za volju glazbe razvlačiti slogove kao što je to slučaj u modernim skladbama koje se izvode za liturgijskih slavlja.

Neki od čitatelja njegove knjige bi mogao iz činjenice što mu je na katolički obred skrenula pozornost stara katolička glazba, gregorijanski koral, zaključiti da je on esteta koji je nastojao svoje estetske »prohtjeve« zadovoljiti u religiji. S pravom bi odbijao takvo tumačenje spomenute činjenice i na njoj temeljene »estetske« karakterizacije svojega djela i sebe kao »estet« iz jednostavnog razloga: on je, kako se to veli, angažirani katolik koji katoličku liturgiju shvaća i doživljava prvenstveno religiozno, a ne estetski. Potvrđuje to donekle i poglavlje u njegovoj knjizi koje nosi karakterističan naslov: »Liturgija – življena religija«.¹³

Između ostalog tu stoji i njegovo uvjerenje da se ne može očuvati »pobožnost i strahopoštovanje« bez njihovih starih oblika, premda dopušta da je moguće da se nova liturgija pape Pavla VI. može prakticirati časno, što je upravo argument protiv nove liturgije. Stara će liturgija biti mrtva ako se drži da je za njezino održavanje potreban dobar i pobožan svećenik. Iza toga se krije uvjerenje da je liturgija učinak svećenika, što je krivo jer ona nije stvar osobne karizme te nit-

¹¹ Martin MOSEBACH, *nav. dj.*, 15-16.

¹² *Isto*, 74.

¹³ *Usp. isto*, 26.

ko zbog njezine aktualne životnosti ne može imati zasluge. Njezino se vrijeme dokida i ono ne teče izvan crkvenih zidova.¹⁴ S tim u vezi nameće se pitanje: Što je to liturgijsko? Na to se pitanje odgovara u poglavlju o ikonoklazmu koje se definira kao »istrgnuće slike iz srca«.¹⁵

U svom stilu književnika, ali i katoličkog liturgičara, odgovor na postavljeno pitanje jest da je »djelatna i djelotvorna« molitva koja je uvijek sakramentalna. Stoga ni čitanje na misi nije deklamiranje i »proklamiranje« nego tekst s kojim se slušatelji trebaju »razračunati«, prisutnost Krista koja prašta grijeha i iscjeljuje jer su evanđelja upravo tako i zamišljena. Vjerovanje nije zbirka dogmi koje su djelomice i silom nametnute na raznim koncilima nego ulaženje pojedinca u pročišćujuću »svježinu krštenja«, što se na taj način ne može ni pomisliti u »novoj liturgiji«.¹⁶

U ekskursu o reformi pape Pavla VI. smatra se da je u »čudnoj« prirodi 20. stoljeća to što se sjekira polaže na »zelenu granu liturgije« u kojoj su formulirane »najdublje spoznaje« ali u bizantskoj, a ne u rimskoj Crkvi gdje jedan papa diže ruku na tradicijom posvećenu liturgiju. Na od pape odcijepljeno pravoslavlje, koje je sačuvalo liturgiju i liturgijsku teologiju, reagira se kao na neku »tragiku«, premda »tragično« nema što tražiti u kršćanskom kontekstu. I dok je misa Grgura Velikog sa svojom latinskom liturgijom reformom istisnuta iz rimske Crkve, dotle liturgija Ivana Zlatoustoga živi u pravoslavlju koje moramo naučiti studirati i čuti ono što nam bizantska Crkva ima reći o »svetim slikama i liturgiji«.

EksPLICITNO se govori i o namjeri ove knjige koja je zapravo zbir autorovih eseja od kojih su neki već objavljeni po raznim časopisima. Spomenutom knjigom autor naime želi raspraviti svoj odnos prema religiji koju nastoji, kako kaže, »spominjati što je moguće manje«.¹⁷ Vjerovanje koje su uz filozofijsko-teologijske sukobe sročili crkveni oci u Niceji i Carigradu, pjevusi često na latinskom u verziji iz *Missa de angelis*. Ono ne sadrži sve u što vjeruje, ali mu je »zadnji kamen« religijskog uvjerenja. Uz to priznanje ispovijeda i svoj ontologijski *credo*: vjeruje da je čovjek, vjeruje da postoji svijet, vjeruje da dojmovi njegovih očiju i ušiju odgovaraju podacima o »stvarnosti« i da je misao toliko »stvarna« kao i brdo u čije postojanje nimalo ne sumnja.

Zna međutim da navedeni stavovi njegove ontologijske i gnoseologijske vjere nemaju »uvjerljiv« dokaz i da imaju protiv sebe prirodnoznanstvenu »vjerojatnost«. Priznaje da ga ta dvojba katkada izjeda. No taj, rekli bismo, prirodnonaivni realizam ukida sve relevantne kritike protiv »stvarnosti« svijeta i autorova ljudskog bivanja usprkos tome što te kritike ne može pobiti. Zato mu se čini da je on čovjek »kamenog doba«.¹⁸

¹⁴ Usp. isto, 31.

¹⁵ Usp. isto, 68.

¹⁶ Usp. isto, 82.

¹⁷ Isto, 19.

¹⁸ Usp. isto, 19-20.

Iznesene temeljne autorove ispovijesti služe mu kako bi učinio razumljivim »stari« katolički obred koji je, kritički primjećuje, većina biskupa zabranila, a on mu pomoću gregorijansko-koralnog pjevanja ponovno otkriva svu ljepotu. Stoga taj svoj stav prema katoličkom obredu – koji je, po autoru, star više od tisuću i pet stotina godina i kondenziran u katoličkoj misi – nastoji univerzalizirati. Ne bi ga se smjelo smatrati obredom jedne »određene« vjere nego »ispunjenjem« svih religija. Pri tome se oslanja na misli Pavla Florenskog, pravoslavnog svećenika koji je pogubljen u Staljinovu logoru. Taj svećenik drži, navodi Mosebacht s neskrivenom i opetovanom simpatijom prema pravoslavlju, kako je »naše« bogoslužje »starije« od svijeta samog, ono nije izmišljeno nego pronađeno, »dobiveno na dar«, ono ne potječe od ljudi nego od »anđela«.

Da bi se pokazao autentično katoličkim autorom, a on svoje katoličanstvo javno očituje – što je rijetkost, barem u Njemačkoj gdje se religiozno uvjerenje drži strogo privatnom stvari – Mosebacht se poziva na istočnog crkvenog oca Bazilija Velikog kojega priznaje i štuje i Katolička crkva. Citira toga velikog crkvenog naučitelja koji kaže da je liturgija »objavljenje« poput Svetog pisma i stoga se ne smije »dirati« u nju. Autor odmah kritički dodaje da je to bilo do pontifikata Pavla VI. koji je kao reformator liturgije uveo velike promjene u katolički obred, promjene koje se nastavljaju, ali bez »teologijskog koncepta«. U svojoj radikalnoj kritici poziva se na praksu u antici kada je puk vladarevo dokidanje jedne tradicije smatrao »tiranskim činom«. U tom smislu Mosebacht kaže da je modernist i vjernik napretka Pavao VI. bio »tiranin Crkve«. ¹⁹

Svoju ravnodušnost prema pitanju je li s »antropološkog« stanovišta Pavao VI. bio svojim činom »nasilja« u pravu ili ne, opravdava sviješću ljudi »kamenog doba«, a on se, kako smo vidjeli, smatra jednim od njih. Takvi ljudi naime nemaju još razvijen osjećaj za »vrijeme«. Zna samo da, kako kaže u već spomenutom poglavlju »Liturgija – življena religija« koje je karakteristično za njegov pristup katoličkom obredu, kada danas ulazi u crkvu da bi »gledao Boga«, izlazi iz nje kao »kazališni kritičar«. Očito zbog prigovora da u tim svojim kritikama pretjeruje, Mosebacht donekle ublažava svoj stav prema Pavlu VI. kada navodi da i taj papa, premda veliki reformator liturgije, ističe »sakralno žrtveno značenje« svete mise, što je potvrdio i njegov nasljednik papa Ivan Pavao II. Nisu ni mogli učiniti ništa drugo budući da je to staro katoličko »dobro«. ²⁰

Kao i svi koji pristaju uz staru liturgiju te ih se napada »znanstveno«, tako i on mora biti liturgičar. Stoga poteže pitanje geneze toga starog katoličkog obreda nabrajajući sve ono što je djelomično ušlo u staru svetu misu: elemente židovskog bogoslužja, dijelove bizantskog dvorskog ceremonijala, redovničke običaje, franačku kraljevsku liturgiju koja je bila pod utjecajem gotičke skolastike te modernu pobožnost (*devotio moderna*). Premda po tekstovima ta misa dugo vremena ima isti oblik, njezin izgled je bio u svakom stoljeću drukčiji. To

¹⁹ Usp. isto, 24-25.

²⁰ Usp. isto, 25-26.

potvrđuje i misa u staroj bazilici sv. Petra u doba cara Konstantina s obješenim zastorima, što je znak da je ta misa oscilirala između »mističnog« tajnog obreda i senatorsko-patricijskog »državničkog« čina.²¹

Kaže se da smo mi ljudi kao povijesna bića podvrgnuti »duhu epohe« kojoj pripadamo: gledamo njezinim očima, slušamo njezinim ušima i ravnamo se po zakonima njezina »mentaliteta«. Promjene koje se događaju u sadašnjosti skrivene su nam, otkrivaju ih tek budući naraštaji. Razumljivo je stoga da se obred kroz tisućljeća mijenja i ne mora to slijediti iz nečije »samovolje« jer su te promjene postupne i nikada nisu »reforme« iza kojih ne bi bila neka namjera da se nešto »poboljša«. U tom smislu sveta misa nema »autora« te se ne bi moglo ni točno odrediti kada su pojedini dijelovi ušli kao sastavni dijelovi obreda, tako da je svatko mogao tu misu osjećati kao nešto »vječno«, što nije djelo ljudskih ruku. Potvrda da tu nije riječ o autorovu estetskom ni kulturno-povijesnom nego religioznom doživljaju katoličke liturgije jest i njegov naputak da se »pokuša« zaboraviti sve o njoj iz crkvene povijesti i smatrati je cjelovitim »objavljenjem«.²²

Nada u malim zajednicama i »nepokornosti« manjine

I danas postoje privilegirana mjesta gdje liturgija proniče sav svakodnevni život: ne samo skupno koralno pjevanje, jutarnje služenje tihih svetih misa stotinjak benediktinskih redovnika na pokrajnim oltarima te zajednička svečana misa. Sve se to odvija u samostanu Notre-Dame de Fontgombaultu, starom 900 godina, u koji su se benediktinci nakon duge stanke ponovno vratili 1949. Ta oaza duhovne aristokracije, opisana u poglavlju »Avangarda tradicije – Benediktinci iz Fontgombaulta«²³ nije mjesto »duhovnih konferencija« ni razmjene teoloških iskustava nego u šutnji vježbanje »samoće« u zajednici s brojnim drugim »samoćama«.

Nezaobilazno pitanje koje se nameće jest sljedeće: hoće li ovaj monastički »pokret« utjecati na cijelu Crkvu sadašnjosti i budućnosti u obnavljanju autentičnog doživljaja starog katoličkog obreda nakon što je ovaj doživio reformom pape Pavla VI. povijesno jedinstveni »nasilni udar«, kako oštro primjećuje Mosebach? Stoga mu se to čini nevjerojatnim isto onako kao što se to na samom početku činio nevjerojatnim razvitak od poziva ribara Šimuna i carinika Mateja, koji je doveo do »svjetske Crkve«.²⁴

Ne krije li se iza tih nevjerojatnosti ipak konačna sumnja kada se ima pred očima sve ono kičasto što proizvodi reformirana liturgija? Ova nikada neće moći postati »kulturnom činjenicom«, uvjeren je autor, i to zato jer je previše »blijeda, umjetna, premalo religiozna, previše bezoblična«. Ipak, svoju nadu polaže u mnoštvo »nepokornih« svećenika koji čuvaju »sveti obred utjelovlje-

²¹ Usp. isto, 33.

²² Usp. isto, 34-35.

²³ Usp. isto, 85-93.

²⁴ Usp. isto, 94.

nja« imajući između ostaloga u vidu danas već brojne benediktinske redovničke zajednice u kojima se njeguje stara katolička liturgija s koralnim latinskim napjevima.²⁵

Jaka je teza radikalne kritike reforme katoličkog obreda što je ovaj izgubio na tajanstvenosti i mističnosti okretanjem svećenika vjerničkoj publici. U staroj liturgiji mise svećenik je s vjernicima bio usredotočen s pogledom na ono »nevidljivo«, otajstveno u svetoj misi koja je kao beskrvna žrtva bila više duhovna drama nego kakav igrokaz. Latinski jezik koji je višestoljetnom tradicijom bio jedan od posvećenih jezika, zamijenio je vulgarni, narodni jezik kanonske formule kojega i onako vjernici u potpunosti ne razumiju bez povijesnih obavijesti.

Naravno da ta teza ima i opravdani prigovor: stara liturgija s gregorijanskim koralom kao nosećim napjevom je za malobrojne intelektualce koji vole poseban estetski ugođaj ekskluzivnih bogoslužja starih crkvenih redova, poput benediktinaca i kartuzijanaca. Nije na odmet ovdje spomenuti »hodočašća« i nekih naših intelektualaca u samostan kartuzujanaca Pleterje, gdje su nalazili mir, ali i nadahnuća za svoja djela. No da su male zajednice i u građanskim društvima nada mnogih sociologa i politologa u demokratskom preporodu društva u cjelini, poznato je u literaturi već dulje vrijeme. Spomenimo ovdje budućnost društava u takozvanoj »postdemokratskoj« situaciji, odnosno o perspektivama »nove demokracije«, u kojoj male lokalne zajednice imaju značajnu ulogu, kako je to zamislio poznati sociolog i politolog Ralf Dahrendorf u razgovoru s talijanskim novinarom Antonijom Politom.²⁶

No da ostanemo u sferi religije, točnije katolicizma, valja ovdje spomenuti kako se i naš poznati sociolog religije Željko Mardešić, služeći se fenomenološkim metodom u istraživanju religijskog fenomena, izjašnjavao u svojim djelima u prilog malim »personaliziranim« zajednicama u preporodu autentičnog religioznog života. Budući da institucionirano katoličanstvo, kao uostalom i sve institucionirane »velike« svjetske religije, prolazi svoje krizne momente, to su male zajednice, karizmatičke ili nekarizmatičke, postale velika nada i za širu religioznu zajednicu. U tom smislu je i nada u malim zajednicama koje gaje autentičan liturgijski život. Znak nade da i s reformom liturgije nije sve izgubljeno jest i činjenica da je papa Ivan Pavao II. u svojoj privatnoj kapelici držao sliku već spominjanog pravoslavnog svećenika Florenskog, »najvećeg« liturgijskog pisca 20. stoljeća koji je, kako je spomenuto, strijeljan za vrijeme Staljinove vlasti 1938. godine.

²⁵ Usp. *isto*, 110-111.

²⁶ Antonio POLITO, *Dopo la democrazia* – Ralf Dahrendorf, Rim, Editori Laterza, 2003.